

SPORT A APA: PROCES MOŽNÉHO PROLÍNÁNÍ

Hana Válková

Fakulta tělesné kultury, Univerzita Palackého, Olomouc, Česká republika

Předloženo v lednu 2011

Stat' popisuje vztah sportu a aplikovaných pohybových aktivit (APA). Vymezuje současné profesní pozice ve sportu, profese ve vztahu ke sportu a blíže definuje profesi "trenér". Dále se zabývá termínem "sport osob s postižením". Na základě zkušeností z praxe jsou uváděny oblasti APA, s nimiž se každý trenér může setkat. Připojeny jsou konkrétní příklady z praxe, jichž se trenéři a kluby v ČR už v současné době účastní. V závěru jsou odpovězeny základní otázky projektu EUSAPA pro oblast sportu: sport běžný se prolíná s APA. Prolínání sportu a APA se tak může stát dobrou platformou pro vzájemnou inkluzi v celoživotním kontextu. Trenéři by měli být informováni o základních principech APA dle míry zapojení (humanitární projekty – trenéři sportu osob s postižením), charakteru sportu (vztah ke sportu běžnému) a výkonnostní úrovni (rekreační nebo špičková úroveň). Téma APA by mělo být adekvátně zařazeno do kursů vzdělávání trenérů včetně praxe ve sportovních akcích s osobami s postižením.

Klíčová slova: *Aplikované pohybové aktivity, sport postižených, profese ve sportu, trenér, humanitární projekty, týden UEFA, začlenění prostřednictvím sportu.*

ÚVOD

Hlavním cílem projektu EUSAPA (European Standards in Adapted Physical Activity) bylo přispět k většímu sociálnímu začlenění osob s postižením prostřednictvím pohybových aktivit. K naplnění daného cíle pak popsat profesní kompetence těch odborníků, kteří by v oblasti pohybových aktivit a sportu měli být za adekvátní proces začleňování zodpovědní. Proto formulovat standardy pro vzdělávání a výcvik uvedených odborníků. Jednou ze

sledovaných oblastí je sport a tudíž trenéři, instruktoři či cvičitelé sportovních odvětví (Kudláček et al., 2010, 10) (překlad autorka).

Základní položené otázky projektu EUSAPA byly:

- Potřebujeme odborníky APA v oblasti sportu? Pokud ano, proč?
- Jaké odborníky, jakých profesí, jakých specializací potřebujeme?
- Co můžeme udělat pro zlepšení situace?
- Máme už nyní dobré příklady z praxe?

Nad těmito otázkami se zamýšlím z jiného, poněkud širšího pohledu, než je překlad závěrečné zprávy EUSAPA (Ješina et al., in press).

1. Oblast sportu a profesní dimenze kinantropologické

Tělesná výchova a sport se v současné době transformovaly do role celospolečenského a celosvětového socio-kulturního fenoménu, který zasahuje velmi široké spektrum života jedince a společnosti. Sport jako společenský fenomén prorůstal a dodnes prorůstá do mnoha oblastí společenské sféry, mimopracovní i profesní (učitelé, trenéři, terapeuti, lékaři, organizátoři, pracovníci sféry obchodu a služeb apod.). Sport je prvkem masové kultury, stává se předmětem masové komunikace, politických i náboženských směrů. Existuje v dvoustranném vztahu “ovlivňuje ⇔ je ovlivňován” úrovni ekonomiky, výroby, dopravy, cestovního ruchu, obchodu, propagace. Je makrostrukturálním jevem, specifickou subkulturou určitého společenského prostředí, určité kulturní úrovně a daného historického kontextu. Také sportovní soutěžení nabývá různých forem jak v ontogenetickém vývoji jedince, tak v historickém vývoji společnosti. Je až neuvěřitelné, jak pohybová činnost je reflektována v umění v celé historii lidstva (Hohler & Kössl, 1989).

Společenské trendy ve sportu odpovídají životnímu stylu jednotlivců, mikro i makroskupin, trendům historickým a generačním. V sinusoidách se opakuje oscilace mezi dvěma základními póly:

- ↓ pokles nebo ↑ vzrůst zájmu o rekreační aktivity s akcentem na zdraví, spokojenost, kvalitu životního stylu;
- ↓ pokles nebo ↑ vzrůst zájmu o závodní, špičkový sport.

Odhlédneme-li od terminologických a filosofických diskusí k tématu „tělesná výchova“, „sport“, „pohybová rekreace“, „tělesná kultura“ apod., které jsou vedeny v českých publikacích (z poslední doby např. Hodaň, 2000; Hogenová, 2001; Jirásek, 2001) a které jsou navíc komplikovány i jazykovými převody a kulturním chápáním (Biddle, 2000; Kirk, 1999; Renson, 1990), zařadíme tento fenomén do systému dimenzí, proměnných či vědních disciplin „kinantropologických“. Tedy do množiny, integrující mnohoznačné varianty dimenzí člověka v pohybu (Renson, 1990). Tento přístup, přes svou rozporuplnost, je u nás obecněji přijatý odbornou veřejností (viz. Česká kinantropologická společnost) a v jeho obsahu se chápe jak spektrum pohybových aktivit, tak spektrum vědních disciplin a navazujících vzdělávacích oborů a předmětů a s nimi související profese. Do zmíněného konceptu pak zapadá oblast „aplikovaných pohybových aktivit“ (Renson, 1990; Válková, 1996).

Socio-kulturní fenomén „sport“ v dnešním širokém pojetí má poměrně krátkou životní cestu. Uplynulo pouze 150 let vývoje od „tělocviku“ přes „sport“ ke „kinantropologii“. V tomto vývoji se měnilo profesní zaměření a tedy i vzdělávací konstrukty. V polovině 19. století, kdy byla oficiálně uznána existence „tělocviku“ na školách, se vystačilo s učitelem či vyučujícím (Kováříček, 1984; Morkes, 1999). V době národního obrození přibyl cvičitel Sokola, s nástupem anglického sportovního systému pak ještě trenér. Tyto tři stěžejní profesní dimenze přetrvávaly v regionu střední Evropy v podstatě až do konce 20. století. Ve světě sice už existovalo spektrum daleko širší, reagující na společensko-ekonomické změny. V terminologii anglofonních zemí nalézáme univerzitní instituce s názvy kromě „sports“ nebo někdy „physical education“ také „recreation, leisure studies, dance, kinesiology, sports management“ atd. U nás se v závěru minulého století objevují spíše zarputilí průkopníci ze sféry managementu, výživy a podpory zdraví, systematictější je transformace oborů rehabilitace na fyzioterapii.

V současné době oblast sportu (v ČR kinantropologie) zahrnuje škálu variant činností, na něž je možné nahlížet z mnoha aspektů:

- institucionální struktura (charakter instituce státní – nestátní, školské – neškolské, komerční – nekomerční, organizované – neorganizované apod.),
- vývojové spektrum (věk, úroveň vývoje schopností/dovedností),
- preference volby (dle zájmů či limitů: aspekty obsahové, aspekty limitních výkonů, aspekty zdravotní),

- oblast služeb (cestovní ruch a doprava, management, obchod a komerce, architektura, umění, média, legislativa, věda a výzkum).

Všechny varianty činností pak vyžadují profesionální pracovníky. Jelikož je velká variabilita činností, proto nelze definovat každou činnost jako profesi. Proto se stále více uplatňuje termín „profesní dimenze kinantropologické“. Tyto dimenze mají totiž některé profesní determinanty, definované jako „profesní kompetence“ velmi odlišné, mnohé však velmi podobné. Společné determinanty jsou především dvě:

1. Dle mezinárodního sociologického katalogu prací jsou řazeny mezi profese interakční, kde variabilita, šíře možností v řešení a rozhodování je značná dle podmínek (Průcha, 1997), přičemž zásadní podmínkou je variabilita lidského potenciálu.
2. Vždy se jedná o profese „vyvíjející se“, otevřené (Templin & Schempp, 1989): tj. nelze v počátcích profese zcela splnit veškeré profesní charakteristiky, které má stabilizovaná profese naplňovat. Dotváří se zkušeností v praxi, což je typické právě pro profesní dimenze interakční.

Jaký je stav profesí a tomu odpovídající konstrukty vzdělávání v zemích Evropské Unie (EU)? Především se zastřešují termínem „sport“ a nikoliv kinantropologie. V tomto pojetí i my se zde zastřešujeme termínem „sport“.

Projekt AEHESIS (Aligning a European Higher Education Structure in Sport Science), ukončený v roce 2007, analyzoval pojetí vzdělávání v oblasti sportu na Evropských univerzitách a sumarizoval typy profesí, pro něž jsou adepti vzdělávání a v nichž mohou nalézt uplatnění na trhu práce (www.aehesis.com). Jsou to následující typy:

- učitelství TV a jeho varianty (s druhým předmětem, pro volný čas, populaci různého věku včetně dalších specifik, např. populaci s handicapem, tedy ATV);
- sportovní management;
- podpora zdraví a zdatnosti;
- trenérství.

European Observatoire of Sport and Employment (EOSE, 2008) vymezuje jednak zaměstnání ve sportu, jednak zaměstnání ve vztahu ke sportu. Kromě tabulkového přehledu kategorií zaměstnání je připojen jejich výčet, krátká charakteristika profesních očekávání, a to jak v pozici plně zaměstnaného placeného profesionála nebo dobrovolníka. Profesní kompetence a rámcově nastíněné požadavky na stupně vzdělání pak odpovídají jak profesní

skupině, tak právě pozici profesionál (zaměstnanec) nebo dobrovolník. Tento teoretický systém profesních pozic (respektive zaměstnání) v zemích EU existuje i v realitě a mohl by posloužit i v ČR tam, kde se o profesním zařazení teprve uvažuje. Přehled by měl napomoci i pracovní mobilitě.

Zaměstnání ve sportu jsou rozdělena do tří skupin:

- profesionální sportovci, hráči týmových sportů,
- sportovní trenéři, instruktoři, rozhodčí,
- instruktoři (vedoucí instruktoři) fitness a programů pohybové rekreace.

Zaměstnání ve vztahu ke sportu jsou rozdělena do 9 skupin a doplněna příklady konkrétních zaměstnání. Počet příkladů zaměstnání či prostředí zaměstnání je uveden v závorce. (Podotýkám, že překlad českého ekvivalentu z angličtiny nemusí být v podmínkách ČR zcela obvyklý.)

1. Manažeři (12): organizace a management klubů, informatika, marketing, organizace klubů a center, mluvčí.

2. Profesionálové (28): architekti – urbanisté sportovních zařízení a areálů, učitelé TV všech věkových stupňů, profese fyzioterapeutické včetně specialistů výživy, ale i sportovní psychologové, sociologové, historikové, právníci.

3. Pracovníci s technikou a přidružené profese (6): echnikové v zařízeních, fotografové, videokameramani, osvětlovači, zvukaři, administrativní a pojišťovací služby.

4. Administrativní a správní zaměstnanci (4): obecně úředníci, a to např. v cestovních agenturách, sázkových kancelářích, recepční sportovních zařízení, finanční poradci.

5. Provozní pracovníci ve službách a prodeji (6): bezpečnostní pracovníci, pracovníci nákupu/prodeje sportovního vybavení, včetně prodejců vstupenek.

6. Kvalifikovaní zaměstnanci zemědělství, lesnictví, rybářství (2): zahradníci a ošetřovatelé venkovních sportovních zařízení, ošetřovatelé zvířat (koně, psi, draví ptáci).

7. Pracovníci v technických řemeslech (5): mechanici zařízení v leteckých, vodních, automobilových, ale i cyklistických sportech, ruční výrobci sportovních pomůcek a oblečení.

8. Pracovníci obsluhy strojů (2): řidiči, opravátoři a obsluha výtahů, vleků, lanovek a podobných zařízení.

9. Základní profese (2): profese úklidu a pomocných prací ve sportovních zařízeních, centrech, včetně sportovních hotelů, ubytovacích a stravovacích zařízeních.

Uvědomíme-li si, že dle statistik v populaci celosvětově existuje 14 až 25 % osob¹ s určitým postižením, či fenoménem „jinakosti“, že tito občané daného populačního spektra se účastní sportu ve variantách prostředí jako diváci, klienti cestovních kanceláří, hotelů, rekreačních pohybových aktivit atd., je pak logická úvaha, že každý současný jedinec v zaměstnání ve vztahu ke sportu by měl mít povědomí minimálně o komunikaci, o limitech a možnostech nabídky služeb v daném zaměstnání, o perspektivním zajištění možných služeb, o konkrétních možnostech sportů v souvislosti s APA. Úvaha se může zdát utopická, ale zkušenost z praxe dokumentuje, že se postupně naplňuje i v ČR (turistické a městské mapy s vyznačením bezbariérovosti lokality, přístupnost sportovních center, fitcenter, stadionů, plaveckých bazénů, obsluha vleků, fyzioterapeuti – specialisté pro sport osob s postižením, filmy a výstavy dokumentující dobré příklady ze sportu osob s postižením, atd.).

2. Vymezení pozice trenéra

Z celého spektra výše zmíněných profesí se zabýváme pouze zaměstnáním ve sportu, a to profesí sportovního trenéra, instruktora a dále prostředím, v němž se tato profese uplatňuje. Pozice trenéra se v různých dokumentech popisuje poněkud odlišně, i když podstata je vždy obdobná. Pro úplnost a srovnání jsou zde uvedeny definice z dokumentů EU (CEDEFOP, 2008; ENGSO-8) a ze školského zákona ČR (MŠMT, 2004).

CEDEFOP (2008): „Trenérem je každý, kdo naplňuje jednu nebo více činností spojených s teoretickým i praktickým výcvikem v institucích pro vzdělávání, výcvik nebo s pracovním místem vztaženým ke sportu, pohybovým aktivitám a tělesným cvičením. Trenér plní různé úkoly v různém prostředí a provedení tréninkových činností (zajišťuje výcvik, přenos znalostí, dovedností, vzdělávání a výchovu, organizování i management). Trenér může být v pozici zaměstnance s plným úvazkem (jediná profesní, plně placená, činnost), s částečným úvazkem (je trenérem s částečnou úplatou mimo jinou hlavní pracovní pozici) nebo dobrovolníkem (zastává pozici trenéra bezúplatně).

¹Rozdílnost v uvádění procent je dána charakterem různorodosti zakomponovaných údajů, zda se jedná i o postižení související s vnitřními chorobami (např. dýchací, kardiovaskulární, související s involucí v seniorském věku apod.).

Transparentnost kvalifikace trenéra je vyjádřena stupněm patrné, zřetelné a jasné kvalifikace ve vzdělávacím, výchovném a výcvikovém systému, obsahem této kvalifikace a její hodnotou na lokálním, regionálním, národním i mezinárodním trhu práce.“

ENGSO-8 (2008, 9) (překlad Ješina et al., 2010): „Sportovní trenéři a instruktoři plánují, vytvářejí, implementují a hodnotí tréninkové programy a lekce, které mají vést ke zlepšení u atletů/týmů (u výkonnostně zaměřených sportovců na úrovni soutěží nebo vysokých výkonnostních stupňů) nebo u sportovců (u amatérských sportovců, včetně dětí, dospívajících a dospělých na začátečnické úrovni nebo pokročilejší/nesoutěžní úrovni) v určitém sportu a na rozpoznatelných stupních rozvoje schopností atleta/sportovce“ (EOSE, 2008a).

Česká legislativa v Zákoně 563/2004 vymezuje pedagogické profese a profesi trenéra následujícím způsobem, a to v § 2 (MŠMT ČR, 2004):

(1) Pedagogickým pracovníkem je ten, kdo koná přímou vyučovací, přímou výchovnou, přímou speciálně pedagogickou nebo přímou pedagogicko-psychologickou činnost přímým působením na vzdělávaného, kterým uskutečňuje výchovu a vzdělávání na základě zvláštního právního předpisu (dále jen „přímá pedagogická činnost“):

a) je zaměstnancem právnické osoby, která vykonává činnost školy, nebo zaměstnancem státu nebo ředitelem školy, není-li k právnické osobě vykonávající činnost školy v pracovněprávním vztahu nebo není-li zaměstnancem státu;

b) pedagogickým pracovníkem je též zaměstnanec, který vykonává přímou pedagogickou činnost v zařízeních sociální péče.

(2) Přímou pedagogickou činnost vykonává:

a) učitel,

b) pedagog v zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků,

c) vychovatel,

d) speciální pedagog,

e) psycholog,

f) pedagog volného času,

g) asistent pedagoga,

h) trenér,

i) vedoucí pedagogický pracovník.

Trenér dle § 21 zmíněného zákona (MŠMT ČR, 2004): „...získává odbornou kvalifikaci:

a) vysokoškolským vzděláním získaným studiem v akreditovaném magisterském studijním programu v oblasti pedagogických věd zaměřené na přípravu učitelů tělesné výchovy a získáním osvědčení nejméně II. třídy trenéra příslušné specializace,

b) vysokoškolským vzděláním získaným studiem v akreditovaném magisterském studijním programu ve studijním oboru tělesná výchova a sport a získáním osvědčení nejméně II. třídy trenéra příslušné specializace,

c) vysokoškolským vzděláním získaným studiem v akreditovaném bakalářském studijním programu v oblasti zaměřené na tělesnou výchovu a sport a získáním osvědčení nejméně II. třídy trenéra příslušné specializace,

d) nebo středním vzděláním s maturitní zkouškou získaným ukončením vzdělávacího programu středního vzdělávání nebo středním vzděláním s výučním listem získaným ukončením vzdělávacího programu středního vzdělávání a trenérskou školou tělovýchovných fakult vysokých škol a získáním osvědčení nejméně II. třídy trenéra příslušné specializace.“

Je to poprvé v historii školské legislativy v ČR, kdy je zákonem vymezena pozice „trenér“. V praxi je situace taková, že vzdělávání trenérů se realizuje v součinnosti univerzit, tj. fakult tělovýchovného či pedagogického zaměření se sportovními federacemi daného sportu. Národní federace či svazy obvykle garantují učební program dle konvencí mezinárodní federace daného sportu a část výcviku sportovní specializace, vysokoškolská zařízení pak realizují předměty všeobecného poznatkového základu a taktéž specializaci. Téma sportu osob s postižením a APA je zařazováno zatím nesystematicky, v různém obsahu, časovém prostoru či propojení teorie a praxe. Zařazení tématu je většinou ovlivněno tím, že některý z lektorů je s danou oblastí v kontaktu, má osobní zkušenosti a potřebuje se s frekventanty kursu o ně podělit. Nebo je obsah kursu ovlivněn aktuální situací (zranění – postižení sportovce). Nebo tím, že sportovní klub sportu běžného je požádán o spolupráci při realizaci významné akce sportu osob s postižením přímo organizátory. Systémové řešení v ČR je pouze ve studiích fotbalové profi-licence UEFA. Téma humanitárních projektů je zařazeno

přímo do vzdělávacího programu. V jednání je kooperace s dalšími svazy (atletický, basketbalový, hokejový a tenisový).

3. Aplikované pohybové aktivity a sport

Základní dokument, který dává prostor pro rozvoj sportu osob s postižením (tedy v kontextu APA) je Deklarace základních lidských práv a svobod a navazující dokumenty, jako Národní plány podpory integrace, opatření proti diskriminaci, pro rovné příležitosti, pro zpřístupňování různých sfér života (doprava, sociální služby, zaměstnání, vzdělávání, mobilita atd.), které se pod patronací Vládního výboru pro zdravotně postižené občany a Národní rady osob se zdravotním postižením obnovují a inovují (www.nrzp.cz, www.vlada.cz, www.vvzpo.cz).

I když hlavním smyslem programů je zkvalitnění bazálních dimenzí života, vždy se najde pasáž, týkající se volného času, pohybových aktivit a sportu.

Jedním z prvních dokumentů orientovaných ryze na oblast pohybových aktivit a sportu byla Charta na 80. léta, vydaná UNESCO, která byla v ČR omezena na tzv. „Rok invalidů – 1981“. Mimo jiné vymezovala právo na aktivní plnohodnotné využívání volného času. Významná je pak Charta sportu pro všechny: zdravotně postižené osoby, přijatá v EU v roce 1987 ministry sportu či relevantních záležitostí (CDDS, 1987). Do češtiny byla přeložena a v ČR přijata a rozšířena až v roce 1996 (Válková, 1996). Evropská charta obsahuje četná doporučení a různí autoři dle účelu podtrhují některé z nich. Pro oblast vzdělávání považujeme za podstatné 3 téze:

- právo osob s postižením účastnit se aktivně volnočasových pohybových aktivit, včetně sportu dle jejich zájmu, schopností i limitů,
- právo být vzděláván a veden ve sportu kvalifikovanými odborníky,
- právo být vzděláván pro profesní uplatnění v oblasti sportu či v profesích ve vztahu ke sportu.

DePauw a Gavron (2005, 117) podtrhují právo účastnit se sportu ve všech úrovních (rekreační, výkonnostní, vrcholová) a v každém věku. K tomu připravovat podmínky ve státní i lokální politice, ve vzdělávání trenérů a rozhodčích. Upozorňují také na nutnost kooperace mezi sportovními kluby a trenéry běžného sportu s kluby a trenéry sportovců s postižením, a

to jak v tréninku tak v adekvátních soutěžích. Pro soutěže pak je nutná připravenost rozhodčích. Další oblastí, které je věnována samostatná pasáž, se týká výzkumu, především výzkumu vycházejícího z praxe a praxi podporujícího, ať už se týká kvality tréninku, technologií, připravenosti pro soutěže nebo psycho-sociálních a legislativních problémů (DePauw & Gavron, 2005, 163).

Poměrně novým dokumentem je Úmluva o právech osob se zdravotním postižením (OSN, 2009), kterou ČR ratifikovala s dalšími Evropskými zeměmi v roce 2009. Hlavní myšlenkou (na 33 stranách v češtině) je formulovat Standardní pravidla pro vyrovnání příležitostí pro osoby se zdravotním postižením, rovná práva, odstranění diskriminace. V článku 30 nazvaném „Účast na kulturním životě, rekreace, volný čas a sport“ se píše: „*Státy učiní opatření zajišťující, aby osoby se zdravotním postižením měly rovnoprávné příležitosti pro rekreaci a sportovní činnost.*“ (OSN, 2009, 20). Na Úmluvu navazují Standardní pravidla pro vyrovnání příležitostí pro osoby se zdravotním postižením. Pravidlo 11, určené „rekreaci a sportu“ zde citujeme:

„1. Státy by měly iniciovat opatření ke zpřístupnění míst pro rekreaci a sport, hotelů, pláží, sportovních areálů, tělocvičen apod. pro osoby se zdravotním postižením. Tato opatření by měla zahrnovat pomoc pracovníkům rekreačních a sportovních programů, počítaje v to projekty na rozvoj metod zpřístupňování a zapojení a informační a školicí programy.

2. Organizace turistů, cestovní kanceláře, hotely, dobrovolné organizace a ostatní, kteří organizují rekreační činnost nebo cestovní ruch by měly nabízet svoje služby všem a brát v úvahu specifické potřeby osob se zdravotním postižením. Tomu by mělo napomáhat i vhodné zaškolení.

3. Sportovní organizace by měly být vyzvány, aby vytvářely příležitost pro účast osob se zdravotním postižením na sportovních aktivitách. V některých případech stačí k tomu, aby se vytvořily podmínky pro jejich účast, opatření vedoucí ke zpřístupnění. V jiných případech by bylo zapotřebí zvláštních úprav nebo speciálních her. Státy by měly podporovat účast osob se zdravotním postižením na národních a mezinárodních akcích.

4. Osoby se zdravotním postižením, které se účastní sportovních aktivit, by měly mít přístup k výuce a tréninku stejné kvality jako ostatní účastníci.

5. *Organizátoři sportovních akcí a rekreace by měli postup při rozvoji svých služeb pro osoby se zdravotním postižením konzultovat s jejich organizacemi.*“ (www.nrzp.cz, 2009, 15).

Situace v České republice by měla respektovat **Zákon č. 115 ze dne 28. února 2001, o podpoře sportu. Původní dikce zákona vymezovala obecně „podporu volnočasových aktivit osob s postižením“ a podporu „paralympijské reprezentace“.** Zákon je v určitých časových etapách inovován a konkretizován. Opakovaně se zdůrazňují, kromě úkolů krajům, obcím také úkoly sportovním federacím, a to především věnovat pozornost sportu osobám se zdravotním postižením. „Metodický postup poskytování dotací vyhlášených Státní podporou sportu pro období 2011 až 2014“ pod č. j. 24 116/2010-50, část Program III, si v oblasti sportu zdravotně postižených všímá čtyř stěžejních oblastí, které pak jsou dopracovány až do konečné proklamaci o finanční podpoře (Kocourek, 2010):

- zapojení do pravidelné činnosti, a to mládež i dospělí,
- podpora soutěží v ČR,
- podpora reprezentace paralympijské a deaflympijské,
- podpora vzdělávání trenérů, instruktorů.

Možná, že po přečtení tohoto výčtu si trenéři uvědomí širší spektra, v němž sport hraje úlohu, případně by měl hrát, v životě osob s postižením a jaké pole působnosti by se nabízelo sportovním klubům a trenérům, pokud budou adekvátně informováni. Sport jako významný společenský fenomén nás obklopuje jako prostředí podílející se významně na integraci v celoživotním kontextu.

4. Reflexe praktických zkušeností na pozadí teorie

Legislativa a dokumenty, které jsme zde prezentovali, nás mohou navádět k odpovědím na otázky v úvodu: Potřebujeme odborníky APA v oblasti sportu? Pokud ano, tak proč? Jaké odborníky, jakých profesí, jakých specializací? Ano, potřebujeme, protože respektujeme evropská či národní doporučení, evropskou a národní legislativu. Ale také víme, že legislativa a doporučení vytvářejí především teoretický rámec a realita bývá jiná, obtížněji se uvádí do života. Nejsou to vždy bariéry ekonomické a technické, které blokují rychlejší uvedení do praxe, ale především bariéry postojové, při čemž plně platí tzv. kontaktní teorie. V podstatě jde o známou moudrost našich předků: pokud uslyšíš a nasloucháš, zapamatuješ si 50 %; pokud vidíš, zapamatuješ si 75 %; teprve až se zúčastníš a prožiješ, můžeš si pamatovat 100 %. A nejen pamatovat. Situace, kontakt tě osloví a může i trvaleji ovlivňovat postoje jednoho k druhému. Jinými slovy – pokud sám nezažiješ, neuvěříš (Válková, 2010).

Proto vzdělávání nemůže být postaveno jen na verbálních informacích či videoprezentacích, ale především na společných setkáních při sportovních akcích s osobami s postižením. Teprve tento kontakt může napomoci vzájemnému respektu, toleranci a kooperaci. Není už příliš podstatné, zda se setkáváme s diváky, nebo při rekreačním sportu nebo při tzv. paralelních soutěžích.

Je naprosto jasné, že trenéři budou vždy (a musejí být) orientováni na přípravu svých sportovců k dosahování úspěšných výsledků ve vrcholových soutěžích. Ovšem měli by mít alespoň základní přehled o „jinakosti“, stejně jako jejich sportovci, hráči. Měli by umět pochopit podstatu komunikace a interakce s jedinci s „jinakostí“, s klubovými zástupci, a to z následujících důvodů:

a) Hranice mezi životem ve vrcholovém sportu a životem „s jinakostí“ je velmi jemná, může ji dělit jen zlomek sekundy. Měli by umět tuto hranici vnímat a být trénováni k prevenci: hrej agresivně, ale neubližuj. Máme příklady smutné (Čajkův Zlínský stadion; třebíčský trenér české reprezentace sledge hokeje Zelenka), ale i pozitivní (basketbalista Miloš se vrátil do extra ligy; cyklista Armstrong; bývalý automobilový závodník Zanardi; aj.).

b) Měli by mít vědomí diferencovaného světa. Že mají vlastně štěstí, ale tím i odpovědnost, že se mohou pohybovat v exkluzivním světě vrcholového sportu. Že je i jiný svět, jiný život, s nímž se musejí jiní jedinci nebo rodiny „poprat“. Že by tedy měli být přinejmenším tolerantní k „jiným“, případně nalézt adekvátní formy podpory k jejich co možná nejvyšší samostatnosti.

c) V oddílech dětského sportu se jistě objeví děti „s jinakostí“ a trenér by měl umět hledat cesty, jak dále postupovat.

d) Mohou být požádáni o spolupráci v tréninku skupin sportovců s postižením, nebo mohou pomoci tréninku z vlastní iniciativy.

e) Mohou být účastníky (iniciátory) paralelních sportovních soutěží.

f) Účast na charitativních a humanitárních akcích bývá součástí profesionálních hráčských či trenérských smluv v zahraničních klubech.

g) V involuční sportovní etapě na sklonku kariéry se významní sportovci mohou (a měli by) uplatňovat jako ambasadoři, a to ve sportovních klubech běžných i v zařízeních speciálních.

Kdo je „ambasadorem“ sportu formuloval bývalý fotbalista Hansi Müller na semináři „Grassroot football – disability fotbal panel“ (Fotbal pro všechny – panel fotbalu postižených) v Nyonu v lednu 2005. Uplatnil své zkušenosti fotbalového ambasadora.

- Bývalý sportovec velmi dobré úrovně, známý na vrcholové či lokální úrovni. Současný sportovec nemá příliš mnoho času a mohl by dětem, populaci, způsobit zklamání.
- Má rád sport, má rád hru.
- Má rád děti, mládež, má vyřešené postoje k jedincům s „jinakostí“, má optimální postoje.
- Nepovažuje danou roli za „snížení“ své bývalé pozice. Ztotožnil se s ní a užívá si ji.
- Prezentuje pozitivní energii, je činorodý.
- Respektuje sociální povinnosti a sociální odpovědnost, ale nedává to najevo. Má radost z činnosti jako takové a má radost z „předávání“.

Celkově je schopen předávat dovednosti sportovní, ale prezentuje i dovednosti sociální. Uvědomuje si, že není vše o penězích, o úspěchu, ale o vnímání života jako celku. A toto pojetí je schopen prezentovat a předávat. Málokdo ví, že Stan Mikita v Northbrook v americkém státě Illinois založil hokejovou školu pro sluchově postižené děti; že Olga Fikotová-Connolly se po ukončení závodní činnosti věnovala charitativním projektům; že světově proslulá sportovní gymnastka Naďa Comaneci je patronkou rumunského hnutí Speciálních olympiád (SO), stejně jako Jarmila Kratochvílová v České republice.

Jedním z klíčových momentů zlepšení situace je vzdělávání trenérů. Všechny kursy A licence (bývalá I. trenérská třída) a profi-licence mají ve studijních programech téma „společensko-vědní základy sportu“ nebo „psychologie sportu“. Je záležitostí samotných trenérů a daných federací, aby s jistou hodinovou dotací (3–4 hod. výuky) a následně se samostatnou činností v terénu prosadili téma HUMANITÁRNÍ AKTIVITY VE SPORTU. V současnosti je nejpropracovanější vzdělávací kurz, který existuje už od roku 2001 v rámci studií fotbalové profi-licence UEFA, garantované ČMFS ve spolupráci s FTK UP v Olomouci.

Základní témata by měla být:

- charitativní a humanitární aktivity, jejich diference, význam,
- možnosti realizace v rámci daného sportu a daných podmínek,
- vlastní příklady, dosavadní zkušenosti a prožitky z akcí,
- principy komunikace se sportovci a jejich doprovodem,
- teoretické vymezení působnosti sportů v pojetí Paralympiád, Deaflympiád, Speciálních olympiád,
- praxe v terénu (ve skupinách): realizace zvolené akce, činnosti,
- zpětná vazba s prezentací dokumentů, zkušeností, s vyhodnocením a diskusí v plénu, výměna zkušeností.

Nejsou důležité poznatky ze vzdáleného zahraničí a z internetu. Podstatné jsou diskuze k situaci v nejbližších lokalitách, osobní exprese, zážitky.

Dalším příkladem je akceptovaný vzdělávací program Atletického svazu kraje Olomouc specializačního školení rozhodčích v atletice osob s postižením. Zde jsou základními tématy:

- teoretické vymezení působnosti sportů v pojetí Paralympiád, Deaflympiád, Speciálních olympiád,
- specifika sportovních disciplin z hlediska mobility, percepce, kognitivní úroveň závodníků v atletice,
- komunikace se sportovci a jejich doprovodem,
- pravidla rozhodování atletických disciplin v soutěžích Paralympiád, Deaflympiád, Speciálních olympiád,
- praxe při soutěžích se supervizí.

5. Dobré příklady z praxe

Uvádíme několik příkladů tak, jak se objevily v tisku nebo na internetu z poslední doby a v našem společenském kontextu. Nejsou autorsky upravovány, pouze kráceny. Přesto, že u nás stále ještě neexistuje systémový přístup k tématu APA v trenérských vzdělávacích

kursech, příklady ukazují, že oblast sportu (sportovní kluby, trenéři, sportovci) jsou kreativní a humanitární oblast jim není cizí.

1) Exhibice NHL hráčů na Staroměstském náměstí (7. 10. 2010, Praha).

Hráči Bostonu a Phoenixu hráli street hokej na Staroměstském náměstí s Jedličkovým ústavem. Výběr hráčů z NHL byl bezmocný. Profesionálové ve “své” disciplíně propadli, neměli šanci a odešli s drtivou porážkou. Stačilo jedině, posadit je do vozíčků. Street hokej zástupci Bostonu prohráli 3:10 a Phoenix propadl 2:6. Pro vítěze byly připraveny dresy obou klubů a šek na dvě stě tisíc korun. Taková byla charitativní exhibice na Staroměstském náměstí. „Byl to trochu šok, když nám řekli, že máme hrát na vozíku“ byl po utkání ještě překvapený Radim Vrbata, který jeden gól vstřelil. Udivený byl i jeho spoluhráč Martin Hanzal. Z nečekaného setkání nevycházel ani Petr Průcha. „Bylo to mnohem více fyzicky náročné než hokej, jde o úplně jiný pohyb, hlavně na vršek těla, což je pro nás nezvyklé“ usmíval se Průcha. Souhra vozíku, hokejky a míčku nebyla vůbec jednoduchá. Hráči z Jedličkova ústavu byli na dvacet minut profesionály. Vyslanci ze slavné ligy se tentokrát posadili do role statistů. Snad jen Petr Bříza v brance obstál. Asi proto, že se nemusel moc daleko pohybovat. „Krupička na tom lital jako blázen, byl neuvěřitelný, všechna čest, co všichni umí“ dodal uznale Průcha. Přitom branka o rozměrech 183 × 122 centimetrů se zdála dosti velká na vpravení umělohmotného míčku mezi tři tyče. Ukázalo se, že jen pro vyvolené. „Bylo to zpestření pro dobrou věc, jsme rádi, že jsme tu byli. Klobouk dolů před nimi“ usmíval se 206 centimetrů vysoký Zdeno Chára, který se také zúčastnil, ale jeho fyzické předpoklady mu v Praze nepomohly.

2) “Takovou oslavu svého gólu Jan Peterek ještě nezažil.”

Na led spadlo pět tisíc plyšáků. Třinecký hokejový klub se inspiroval v kanadskoamerické NHL. Házení plyšových hraček na led má tradici v Calgary, kde jich při jednom utkání dopadlo na led 23.096, což je rekord. Stejnou akci uspořádal Liberec v minulé extraligové sezóně (2010). Před loňskými Vánoci se plyšáci házeli na led při druholigovém utkání v Přerově. Akce “S plyšáky na hokej” se v Třinci povedla. Plyšáků se nasbíralo do padesáti pěti pytlů odhadem pět tisíc. Hračky dostanou v centrech Čtyřlístek v Havířově a v Opavě. (Právo, příloha 15.–16. 1. 2011)

3) Lyžař Ondřej Bank zapojen do kampaně proti rakovině. (osobní rozhovor)

4) Kolo pro život

Cyklistický program, kdy cyklisté na tandemech se zrakově postiženými se účastní turistiky na kolech, sjíždějí rekreačně zajímavé trasy nebo se dokonce společně připravují pro vrcholové cyklistické soutěže. Nizozemka Sanne Van Paassen, vítězka světového poháru v cyklokrosu 2010, je také úspěšnou závodnicí na tandemech se zrakově postiženými a ve volných chvílích s nimi trénuje a závodí. (Informace reportéra při mistrovství v cyklokrosu dne 16. 1. 2011 na ČT 4.)

5) Projekt Mattoni NBL (národní basketbalová liga) – Dej stovku

V košíkové je zájmem úspěšných, vítězných týmů dosáhnout v utkání 100 bodů (dát stovku). Toto populární heslo využívá projekt – za každý koš týmy odevzdávají k charitativním účelům 100 Kč. Mimo to se účastní vánočních návštěv s dárky v dětských domovech, centrech, nemocnicích, s dětmi besedují, pořádají autogramiády. Projektu Dej stovku přispěly i stříbrné basketbalistky za koše na Mistrovství světa 2010 v Karlových Varech.

Světově (evropsky) nejznámějšími projekty, které už mají tradici v ČR a sportovci stejně jako trenéři si zvykli se jich účastnit, je UEFA fotbalový týden Speciálních olympiád (UEFA week) a týden FIBA.

UEFA fotbalový týden má tradici od poloviny 90. let minulého století. Vznikl v kooperaci SOI (Special Olympics International, dále SO) a UEFA. Patronem, propagátorem a ambasadorem každoročního projektu je bývalý vynikající fotbalista Johan Cruyff. Později projekt intenzivně podporoval Disability Football Panel (Panel fotbalu postižených, který vznikl v roce 2003 jako specifická součást programu Grass-roots Football. Do češtiny se překládá jako Fotbal pro všechny nebo amatérský fotbal). Panel fotbalu postižených podporuje rozvoj fotbalu i mezi populací osob s postižením. Je deklarováno, že se nejedná o charitativní model, ale o model nezávislého života, tj. o model podpory aktivního způsobu života osob s postižením. Smyslem je prostřednictvím fotbalu postupné začleňování osob s postižením do společnosti, ale i o pochopení schopností i limitů osob s postižením veřejností

a ovlivňování veřejného mínění. Týden UEFA se koná v době na přelomu dubna a května. Cílem každoročního projektu je medializace sportu osob s mentálním postižením, prezentace jejich schopností prostřednictvím akcí společně s významnými fotbalisty či fotbalovými kluby. Jde o vzájemná setkávání, společné tréninky či ukázkové turnaje. Sportovci navštěvují sportovní zařízení a naopak fotbalisté přijímají pozvání do center, domovů či ústavních zařízení a seznamují se s jejich životem, prací v dílnách, apod. Společně besedují, pořádají autogramiády a předávají si suvenýry. Vše je patřičně medializováno, neboť jde o seznámení veřejnosti se schopnostmi a dovednostmi sportovců Speciálních olympiád. V ČR je právě tento projekt zařazen do vzdělávání profi-licence UEFA. Pořádají se i utkání dorostenců nebo naopak fotbalových veteránů se sportovci SO. Podporuje se fotbal děvčat. Z ČR máme další dobré příklady účasti studujících trenérů profi-licence v regionálních aktivitách Speciálních olympiád s účastí trenérů jako Kopecký, Hřebík, Škorpil, nebo s nositeli profi-licence a nynějšími trenéry jako Weber, Bílek, Suchopárek, Frýdek, Hapal, aj. Potěšitelné je, že trenéři – absolventi profi-licence podobné dílčí akce dnes rozvíjejí ve svých fotbalových klubech a začleňují žactvo a dorost. Mezi nezapomenutelné události patří setkání sportovců Speciálních olympiád s trenérem Brücknerem a některými fotbalovými reprezentanty spojené s autogramiádou na Staroměstském náměstí v roce 2003. Stalo se tak před odjezdem sportovců SO před jejich odjezdem na světové hry v Dublinu a před odjezdem fotbalistů na Mistrovství Evropy.

Podobný koncept a scénář má **týden FIBA** (basketbalový týden), který je koncentrován do posledního listopadového týdne. Basketbalový týden FIBA a SO podporuje osobně současný generální sekretář FIBA – Europe Nar Zanolin. V ČR tento projekt není rozšířen, jelikož mentální kapacita sportovců SO není taková, aby basketbal zvládli. Vhodnější jsou jiné sporty, především individuální, kde jsou sportovcům SO nabízeny obdobné akce humanitárního a integrativního charakteru.

ZÁVĚR

Ani trenéři a sportovci nežijí ve vakuu. Žijí ve světě vrcholového sportu, stejně tak ve světě určitého procenta jedinců „s jinakostí“. Svět je diferencovaný, stejně jako jeho populace. Sportovci, trenéři, rozhodčí by měli vnímat, pochopit život osob s postižením, jejich právo na sport a případně napomoci vyšší kvalitě společného života. I když hlavní cíl práce

trénéra bude vždy výchova a výcvik sportovců pro dosažení maximálních výkonů, politiku humanitárních projektů by si měla sportovní federace, klub, trenér zvolit sám: dle typu sportu, dle možností a potřeb lokality. Proto na otázku, „zda i trenéři mají mít informace z oblasti APA a proč“ odpovídáme jednoznačně ANO. A to nepodtrhujeme evropskou či českou legislativu ve spojení sportu a APA, sportu osob s postižením. Měl by s jejími dopady být seznámen každý kultivovaný člověk, příslušníky sportovních profesí nevyjímaje.

Specifikace odborníků v profesích sportu (sportovec, trenér, rozhodčí) je vymezena velkou variabilitou prostředí. Proto na otázku „jaké odborníky, jakých profesí, jakých specializací“ potřebujeme, nelze odpovědět jednoznačně. Specifikaci určuje sféra působnosti, kde se bude trenér převážně pohybovat: jako účastník – organizátor humanitárních aktivit, paralelních sportovních akcí nebo bude profesionálním trenérem sportu postižených. Obecně potřebujeme mít povědomí o „jinakosti“, o adekvátní komunikaci a o charakteristice sportů osob s postižením a o nutných modifikacích (detailně in Kudláček et. al, 2010).

Předpokládáme, že na bázi kontaktní teorie můžeme zlepšit situaci systémovým vzděláváním, jehož koncepty by měly formulovat sportovní federace, resp. svazy podle potřeb a podmínek sportu v daném svazu. Nezbytné je propojení teorie a praxe s akcentem na vlastní činnost trenérů v aktivitách s osobami a s kluby „s jinakostí“ přímo v terénu, samozřejmě se zpětnou vazbou. Odborníci v oblasti APA mohou svazům nebo přímo Českému olympijskému výboru předat informace s cílem podnítit jejich iniciativu. Ovšem iniciativu musejí vyvinout i sportovní svazy a také kluby sportů s postižením. Spíše než jednorázové celostátní, často velmi medializované (a ekonomicky náročné), ale i formální akce je užitečnější realizovat akce v konkrétních lokalitách daného sportovního zázemí v kooperaci všech sportujících i veřejnosti a konkrétním domácím prostředí.

Na poslední otázku „Máme – už nyní – dobré příklady z praxe?“ se mi odpovídá nejlépe. ANO, máme. Přes jisté problémy a doporučení, co vše by se mělo postupně zlepšovat, sportovci, trenéři i kluby jsou dostatečně kreativní, aby se zapojovali do humanitárních projektů světového či evropského charakteru, ale aby také byli iniciativní ve svém domácím prostředí.

Celkové prolínání APA a sportu je nejen nutné, ale i možné. Prolínání sportu a APA se tak může stát dobrou platformou pro vzájemnou inkluzi v celoživotním kontextu.

REFERENČNÍ SEZNAM

- Biddle, S. (2000). Psychology of sport and exercise – present and future. *Psychology of sport and exercise*, 1(1), 1–5.
- DePaw, K., & Gavron, S. (2005). *Disability sport*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- CEDEFOP. (2008). *Terminology of European education and training policy*. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.
- (2008). *European Centre for the Development of Vocational Training*. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.
- EOSE – European Observatoire of Sport and Employment. (2008). *Guide for the design of a European industry framework of sport and active leisure occupations with major job descriptions (NEORS-08). EQF – Sport project*. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.
- ENNSE. (2007). *Review of the EU 5 level structure for the qualification and recognition of coaching qualifications*. In *European Coaching Council, a sub committee of the European network of sports science, education and employment*. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.
- (1987). *European Charter for Sport for All*. Strassbourg: CDDS.
- (1996). *Evropská charta sportu pro všechny: zdravotně postižené osoby* (H. Válková, Překlad).
- Hodaň, B. (2000). *Tělesná kultura – sociokulturní fenomén: východiska a vztahy*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hogenová, A. (2001). K filozofii zdravého pohybu. In H. Válková & Z. Hanelová (Eds.), *Pohyb a zdraví* (pp. 195–198). Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hohler, V., & Kössl, J. (1989). *Sport v umění*. Praha: Olympia.
- Ješina, O., Rybová, L., & Morgulec-Adamowicz, N. (in press). Kompetence instruktorů aplikovaných pohybových aktivit v oblasti sportu. *Tělesná kultura*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Jirásek, I. (2001). Kulturní souvislosti lidské tělesnosti. *Česká kinantropologie*, 5(1), 61–74.
- Kirk, D. (1999). Physical culture, physical education and relational analysis. *Sport, Education & Society*, 4(1), 63–73.
- Kocourek, J. (2009). *Metodický postup poskytování dotací vyhlášených Státní podporou sportu pro období 2011 až 2014 pod č. j. 24 116/2010-50*. Praha: MŠMT ČR.
- Kováříček, V. (1984). Cesty učitelského vzdělávání. *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis. Fac. Paedagogica, monographica VI*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- Kudláček, M., Morgulec-Adamowicz, N., & Verellen, J. (2010). *EUSAPA – European Standards in Adapted Physical Activities*. Olomouc: Palacký University Press.
- Morkes, F. (1999). *Učitelé a školy v proměnách času*. Plzeň: Pedagogické centrum.
- MŠMT ČR. (2004). *Zákon 563/2004 Sb. ze dne 24. září 2004. Stav k 1. 4. 2009*. Praha: MŠMT ČR.
- OSN. (2009). *Úmluva o právech osob se zdravotním postižením ze dne 30. 3. 2007*. New York: OSN.
- Průcha, J. (1997). *Moderní pedagogika*. Praha: Portál.
- Renson, R. (1990). From physical education to kinanthropology: A quest for academic and professional identity. *International Journal of Physical Education*, 27(1), 10–24.
- Templin, T. J., & Schempp, P. G. (1989). *Learning to teach*. Dubuque: Brown & Benchmark.
- Válková, H. (1996). Aplikované pohybové aktivity – součást systému tělesné kultury. *Tělesná kultura*, 26, 156–162.
- Válková, H. (2010). Different world... (program for football coaches). In M. Kudláček, N. Morgulec-Adamowicz, & J. Verellen (Eds.), *EUSAPA: European Standards in Adapted Physical Activities* (pp. 80–83). Olomouc: Palacký University Press.
- Válková, H. (2004). Příprava odborníků v profesních dimenzích kinantropologických. In *European year of education and sport* [CD]. Bratislava: Fakulta tělesnej výchovy a športu.
- Válková, H. (2005). Pohybová aktivita handicapovaných. In *Sport a kvalita života* (p. 161). Brno: Masarykova univerzita.
- Válková, H. (2010). Teoretické vymezení APA jako kinantropologické disciplíny. *Aplikované pohybové aktivity v teorii a praxi*, 1(1), 25–32.
- Vládní výbor pro zdravotně postižené občany. (2009). *Standardní pravidla pro vyrovnání příležitostí pro osoby se zdravotním postižením*. Praha: Národní rada zdravotně postižených.

www.aehesis.com

www.ensse.com

www.msmt.cz

www.nrzp.cz,

www.vlada.cz,

www.vvzpo.cz

www.specialolympics.org

prof. PhDr. Hana Válková, CSc.
Katedra aplikovaných pohybových aktivit
Fakulta tělesné kultury
Univerzita Palackého
Tř. Míru 115
771 11 Olomouc
Česká republika
e-mail: hana.valkova@upol.cz

SPORT AND APA: PROCES OF POSSIBLE DIFFUSION

Relation between Adapted Physical Activity (APA) are described in the article. Recent sport professions as so as professions related to sports are formulated. “Coach” profession is defined with more details, the term “sport of persons with disability” is explained, too. On the bases of personal experience the APA domain which every coach can be touched are presented. Events which recent coaches, sports clubs in Czech Republic participated in are added. The basic questions of EUSAPA project are answered: regular sport and APA are blended together. Diffusion of sport and APA can become good platform for inclusion in life span context. Coaches should be informed about basic principles of APA according the level of connection (humanitarian domain – coaches in sports of disabled), the type of sport (relation to general sport) and performance level (recreation – top competitive). The topic APA should be included on adequate level in education courses of coaches. The practice in sport activities of people with disability has to be involved.

Key words: *Adapted Physical Activity, sport of disabled, employment in sport, trainer, humanitarian projects, UEFA week, inclusion via sport.*